

הרב ארי יצחק שבט; נתנאל שבט

שש הערות בענייני רבי עקיבא ומרד בר כוכבא

בדורות האחרונים נכתב הרבה על אודות 24,000 תלמידי רבי עקיבא שכנראה נהרגו כחיילים במרד בר כוכבא. המקור לכך הוא דברי רב שרירא גאון, שהיה קרוב אל אותם אירועים יותר מאשר אלינו, שכתב באיגרתו: "העמיד רבי עקיבא תלמידים הרבה, והווי שמדא על התלמידים", וקרוב לוודאי שכוונתו שהם נהרגו במרד ולא שהם מתו במגיפה. בכל זאת, היות ומקורות התקופה עמומים, אולי מחמת החשש מפני הגויים, עדיין נשאר מקום להוסיף בעז"ה כמה נקודות בנושא.

א. פירוש חדש לביטוי "יעלו עשבים בלחיך ועדיין בן דוד לא בא"

כידוע, המקור המפורש ביותר לדיון במרד בר כוכבא הוא בתלמוד הירושלמי (תענית ד, ה): "תני ר' שמעון בן יוחי: עקיבה רבי היה דורש "דרך כוכב מיעקב" - דרך כוזבא מיעקב. רבי עקיבה כד הוה חמי בר כוזבה הוה אמר דין הוא מלכא משיחא [כשראה את בר כוכבא אמר "זהו המלך המשיח"], אמר ליה רבי יוחנן בן תורתא: עקיבה, יעלו עשבים בלחיך ועדיין בן דוד לא יבוא".

באגרות שנמצאו במערות מדבר יהודה התברר ששמו המקורי של בר כוכבא לא היה "בר כוזבא" (י)בא² אלא "בר כוסבה", ויתכן שהשם שובש לאחר המפלה ללשון "אכזבה", או שפשוט אותיות ז'-ס' מתחלפות. בכל אופן "כוסבה" או "כֶּסֶב" בעברית ובשפות שמיות אחרות פירושו **עשב** רע הגדל בשדות³, ויתכן שבר כוכבא עצמו או אביו התפרנס מאסיפת או קטילת עשבים כאלו, וכינוים הוא על שם מלאכתם. אם כנים דברינו יתכן שיש בכך הסבר לביטוי המוזר והיחידאי של רבי יוחנן בן תורתא: "**יעלו עשבים בלחיך** ועדיין בן דוד לא יבוא"⁴ - זהו חידוד-לשון

1 המפנה בעולם המחקר נעשה בידי תלמידו המובהק ובן-ביתו של הרב קוק הרב ד"ר בנימין מנשה לוי, בעקבות פרסום איגרת רש"ג מכת"י ספרדי בעבודת הדוקטור שלו ואח"כ בספרו.

2 כפי שמופיע בתלמוד ירושלמי, תענית ד, ה, וכן בתוספתא, שבת, טו, ט.

3 אבן שושן, "כסב", עמ' 553, שם היפנה לעיין גם בערך "קצב", שבו כתב "[מערבית מדוברת] עשב רע בשדות ממשפחת הדגניים המתנשא לעתים לגובה של מטר ויותר", וכן אצל בן יהודה ערך קצב עמ' 6082. האותיות ע' ו' מתחלפות לעתים קרובות, וכמוכן מתחלפת ס' עם ש' שמאלית.

4 שפשוטו הוא אמירה בוטה שגם אחרי פטירתו של ר"ע וצמיחת עשבים מעל קברו, כאילו מתוך גופו ופניו, עדיין בן דוד לא יגיע.

ציני על סופו של רבי עקיבא ושל המרד שבו תמך, שעושה שימוש נלעג בשמו של בר כוכבא.⁵

ב. דיוק נוסף מהבבלי המצביע על הזיקה בין ר' עקיבא ומרד בר כוכבא

בגמרא בסוף מסכת מכות⁶ מ'קיש ר' עקיבא בין נבואת החורבן ונבואת הגאולה, ושם הוא אינו אומר כמתבקש "עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה [=חורבן] בידוע שנבואתו של זכריה [לגאולה] **תקיים**", אלא אומר "בידוע שנבואתו של זכריה **מתקיימת**", בלשון הווה. יתכן שניתן לדייק מכאן שכוונתו לרמוז שנבואת הגאולה הולכת ומתקיימת עתה בעזרת ה' ובעזרת בר כוכבא המתכוון למרד, כך שפירושו של רבי עקיבא לנבואה הזו מהווה כעין נבואה המגשימה את עצמה.⁷

ג. יישוב הגמרא ביבמות שמתו תלמידי ר' עקיבא מ"אסכרה"

כידוע, לא נשארו מקורות רבים בחז"ל על מרד בר כוכבא, או מחמת הצנזורה או מחמת פחד הצנזורה. אך יש עדיין ליישב את המידע על הריגת תלמידי ר' עקיבא "בשמדא", כנראה במרד, עם הגמרא ביבמות שבה נמסר מידע שונה: מפני ש"לא נהגו כבוד זה לזה... כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? אסכרא"⁸. הגמרא עומדת על הסיבה ה**רוחנית** מדוע לא זכו לסייעתא דשמיא במרד, ולניצחון כולל וארוך טווח על הרומאים כמו שאירע במרד החשמונאים נגד היוונים, והתשובה: משום שלא נהגו כבוד זה לזה. אמנם התיאור בגמרא שמתו באסכרה, מיתת חנק⁹, מסביר איך מתו בפועל. חוקרי ארץ ישראל מסבירים שהרומאים התקשו להתמודד עם מערכת של יותר מ-300 מערות ומנהרות שמהם נלחמו חיילי בר כוכבא, עד שלצערנו מצאו פתרון - הם הדליקו מדורות בפתחיהן והיפנו את העשן פנימה. העשן הצליח להוציא את המורדים ממסתורם, ואיפשר להרגם בקלות ביציאתם האיטית מהפתחים הצרים. לחילופין, סתמו הרומאים את פתחי המערות, והמורדים נחנקו בתוך המחילות¹⁰.

5 אפילו למי שסובר שכזוהה הוא שם מקומו, בדומה לבבא קמא צו, ב"מעות כוזביות" (עי' ב' קרוא, מילון תלמודי, עמ' 86), או שמשערים ששם מקומו: כוזבה (עי' עוצמת מרד בר כוכבא עמ' 109), עדיין יתכן שמדובר כאן בחידוד לשון.

6 מכות כד, ב.

7 יש כאן תקדים חשוב לשיטת ה"אתערותא דלתתא", הגאולה האקטיבית. ואכמ"ל.

8 יבמות, סב, ב, השו' בראשית רבה סא, ג "שהיתה עיניהם צרה אלו באלו".

9 חנק, מילון הארמית של יסטרוב, עמ' 94.

10 "מרד בר כוכבא ייחודו ומחקרו", מרד בר-כוכבא - לקט מאמרים (ערך: א' אופנהיימר), עמ' 12; מ' גיחון, "ההיבט הצבאי של מרד בר כוכבא על פי חקר מערכות המסתור", עמ' 41.

האם אין אפשרות לומר ש'מיתת אסכרה' רומזת למוות הקשה הזה בתוך המחילות? לחילופין, שמעתי מהרב אורי שרקי שהמילה הערבית "אסכר" פירושה מלחמה. כשם שדורשים חז"ל מהפסוק: "ואהבת לרעך כמוך" ברור לו מיתה יפה שאינה מבזה את המת¹¹, ניתן להסיק כי "מיתה רעה" שבה מתו תלמידי ר"ע היא הריגה במלחמה, מיתה שמבזה את המת.

בין כך או כך, על פי הפירושים הללו, מתיישבות היטב שלוש שאלות קשות סביב מיתת תלמידי ר"ע ב"אסכרה":

א. מדוע חשוב לגמרא לציין את דרך מיתתם של תלמידי ר' עקיבא, ולהדגיש שזו הייתה "מיתה רעה"? "מאי דהווה הוה"! לכאורה התשובה פשוטה - חז"ל רצו לציין את גנותם כפי שמוכח בסוגיא. אולם לפי דברנו צורת מיתתם הרעה בחניקה במערות המלחמה היא חלק משמעותי מהמידע שרצו חז"ל להעביר לנו ברמז.

ב. מדוע, חוץ מאשר אבלות על חורבן הבית קיימת תקופת אבלות כה ארוכה דווקא על מיתת תלמידי ר' עקיבא?

ג. מדוע ב'מגפה' זו מתו רק בחורים בשיא כוחם, ולא זקנים, ילדים או נשים? אם היה מדובר במחלה מדבקת היו ללא ספק נפגעים במיוחד ילדים וקבוצות סיכון אחרות!

אלא כאמור, לא מדובר במגפה מדבקת מקרית, אלא בחורבן לאומי בעל ממד היסטורי, עליו כתב הרמב"ם בהל' תענית (מובא בהמשך) שבנפילת ביתר, המעוז האחרון של מרד בר כוכבא, "הייתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש" - חורבן מלכות ישראל והתקוות לעתיד והשמדת חייליה, מה שמצדיק בהחלט אבלות לאומית בכל שנה, בדומה לאבלות על החורבן¹².

11 סנהדרין, מה, א.

12 סנהדרין, צז, ב. אחת מהחידות היא, אם לפי המשנה תענית, ד, ו נפילת ביתר הייתה בט' באב, מדוע מתאבלים על תלמידי ר' עקיבא בין פסח לעצרת? אך יתכן שעיקר הדיכוי של צבא בר כוכבא בשדה הקרב ובמערות המסתור אירע בין פסח לעצרת, אך המבצר האחרון, שם התבצרו רוב העם, כמפורט באיכה רבה ב, ד, נפל כמה שבועות לאחר מכן. ועוד, אלמלא דמסתייגא הייתי משער שמלכתחילה אולי אכן התאבלו על חורבן מרד בר כוכבא יחד עם האבלות על חורבן בית ראשון ושני, וכמו שעולה מהרמב"ם בהל' תענית שם. וכבר הריחב ר' שמחה עמנואל במאמרו "מנהגי אבלות בימי ספירת העומר" (נטועים כ תשע"ו עמ' 141-101) שכמעט ולא שמענו על מנהגי האבלות בין פסח ועצרת עד המחצית השניה של תקופת הראשונים, ועי' בטור או"ח סי' תצג ובבית יוסף שם בשם רבינו ירוחם ור"ד אבודרהם.

ד. רמזים נוספים פחות ידועים לזיקה בין תלמידי ר' עקיבא

ומרד בר כוכבא

ראוי להזכיר את העובדה הנפלאה, שלעומת מטבעות החשמונאים ואחרים, שם מופיעות מסביב ללולב הדסים וערבות רבים (כשיטת ר' ישמעאל, בר הפלוגתא של ר' עקיבא, וכפי שנהוג היום), מטבעות מלכות בר כוכבא כוללות תמונת לולב עם הדס אחד וערבה אחת, כשיטתו הייחודית של ר' עקיבא רבם¹³. אולי גם הסגנון התמוה שבו סופרים חז"ל את הנופלים בביתר באמצעות משקל קציצות התפילין של ראש שלהם, קשור לשיטת ר' עקיבא ובית מדרשו להתעטר בתפילין כל היום, כולל בקרב ("וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך... אלה תפילין של ראש"), ויתכן שבעקבות זה התפילין נהיו לסמל המורדים, ואולי גם זה גרם לגזירה הרומאית נגד הנחת תפילין¹⁴.

ה. המעטת הרמב"ם במשמעות התנגדות ר' יוחנן בן תורתא למרד

הרמב"ם הדגיש כי "רבי עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח"¹⁵, ויש להניח שגם תלמידיו של "נושא כליו של בן כוזיבא" השתתפו במלחמת המצוה של רבם. הדברים מתבהרים בעזרת מקור ברמב"ם במקום אחר:

וחמשה דברים אירעו בו [בתשעה באב]... ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה, והיו בה אלפים ורובבות מישראל, והיה להם מלך גדול, ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים ונהרגו כולם, והייתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש¹⁶.

13 סוכה לד, ב, הצביע על כך ההיסטוריון ברוך קנאל במאמרו "סמלי חג הסוכות באמנותנו העתיקה", מחניים עד, תשרי תשכ"ג. ועי' שולחן ערוך או"ח סי' תרנא סע' א.

14 זהו חידושו של הרב יואל בן נון, על פי ברכות ו, א; גיטין נו, ב; מסכת שמחות ח, יג; שבת קלא, א. לרמזים אחרים בנושא ראו בשיחות הרב צבי יהודה קוק על ל"ג בעומר (בעריכת ר"ש אבינר), ועי' משנה נגעים ז, ד בגיסת התפארת ישראל שר' עקיבא וחבריו היו הולכים לגדוד שלהם, ובראש השנה כו, א שבאופן תמוה נסע ר' עקיבא לאפריקה, אסיה ואירופה, כנראה בשליחות לקיבוץ הגלויות לקראת הגאולה הקרבה או לגיוס תרומות עבור המרד. רק כך ניתן להבין גם את המסופר בברכות ס, ב שבתור מבוקש כאחד מראשי המרד אף אחד לא רצה לארח את ר' עקיבא, ואין זה מקרה שלקחו הרומאים באותו ערב את כל יושבי אותה עיר בשבי משום ששמעו שנכנס לשם ר' עקיבא.

15 רמב"ם, הלכות מלכים יא, ג.

16 שם, הלכות תעניות ה, ג.

יתכן שהרמב"ם מבקש לרמוז שר' יוחנן בן תורתא, החכם שחלק על ר' עקיבא, לא היה מ"גדולי החכמים". ואכן, לעומת ר' יוחנן בן תורתא שכמעט שאינו מוזכר בתלמוד, ר' עקיבא ו"כל חכמי דורו" הניחו את היסוד למסירת התורה שבעל פה, ונפילתם במרד "הייתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש".

1. זיקה אישית מיוחדת של הרב קוק לר' עקיבא

ידועים הם דברי הרב זצ"ל באגרת ברכתו לתנועת בני עקיבא: "ודוקא מפני שהחזון בשעתו נכשל, ובר כוכבא נפל, ועמו נפל ישראל בבחינת חירותו הלאומית, בטוחים אנו כי תורת אמת אשר בפה קדוש יבוא תור לה, והתור הזה הולך ובא, ולא תקום פעמים צרה"¹⁷... אך ראוי לציין גם מקורות נוספים ופחות מוכרים בכתביו: "וזאת היתה מידתו של ר' עקיבא... היה מאחד צפיית ישועה רחוקה... ההתעוררות הטבעית לסייע לישועה קרובה לישראל בכל צורה שתזרח, שעל כן היה נושא כליו של בר כוכבא"¹⁸... "וסודו אשר ליראיו וחושבי שמו, הם הם תלמידי רבי עקיבא היודעים להצמיד כל עזוז חיים אשר בתבל וכל מאורעותיה אל האור האצילי אשר ברזי מחשבת תמים דעים"¹⁹... "אייר - הגבורה העילאה של תלמידי רבי עקיבא, והצפונה של קדושי הקהילות, מתחברות יחד באוצר הרזים של רשב"²⁰.

הרב קוק חש כנראה בזיקה אישית מיוחדת לר' עקיבא, ומתייחס אליו ואל מפעליו בכתביו הרבה יותר מאשר אל כל תנא אחר²¹. כתבי הרב קוק עוסקים בתחיית תורת ארץ ישראל שדרכה "נבואתו של זכריה [אכן] מתקיימת" בפועל בדורנו, בלשון הווה, בעזרת ממשיכי דרכם של ר' עקיבא והרב קוק.

17 מאמרי הראיה א, "מכתב לבני עקיבא", עמ' רב-רג.

18 קבצים מכתב יד קדשו ב, עמ' צו.

19 ראש מילין, התגין, "שי"ן", עמ' מ-מא.

20 מאמרי הראיה ב, מגד ירחים, עמ' תקא.

21 על הזיקה המיוחדת של הרב זצ"ל כלפי ר' עקיבא, ראו עוד אצל רמ"צ נריה, מועדי הראי"ה (תל אביב תש"מ) עמ' תכא-תכד.

פירושי רש"י ורשב"ם על פרק ערבי פסחים

ע"פ כתיב יד ודפו"ר, עם הערות, ציונים, ביאורים ונספחים חשובים. מהדיר: הרב עמיחי כנרתי. להשיג במכון שלמה אומן ובאתרו, ובחנויות הספרים התורניים.

